

ESPANYA I CATALUNYA: TRES-CENTS ANYS D'HISTÒRIA

La més gran de les pèrdues que va sofrir Catalunya com a conseqüència de la derrota de 1714 va ser, en la meua opinió, la d'un projecte polític que, en el transcurs de més de quatre-cents anys, des de les Corts de 1283 fins a les de 1706, havia elaborat un sistema de govern representatiu que, amb la democratització que havia culminat a les corts de 1702 i 1706¹, figurava entre els més avançats i democràtics d'Europa, com ho reconeixeria el mateix Felip V, que va justificar la seva voluntat de destruir-lo amb l'argument que els catalans, després del que havien aconseguit en les darreres Corts, tenien més llibertats que els anglesos amb el seu govern parlamentari².

La por que aquest sistema pogués conduir a la creació d'una república, com temia el comte de Montemar, que afirmava que els catalans eren "*idólatras de sus privilegios, con unos visos de república en su media libertad, que si no la han logrado entera, no se dude que lo han pretendido*"³, no estava justificada. El republicanisme apareixeria en els moments finals de la resistència, cap a 1714, en un clima d'exasperació, quan se sabia que Felip V no acceptava fer cap concessió respecte de la conservació del sistema polític català⁴.

Sostinc que aquesta va ser la pèrdua més greu, perquè el conjunt de lleis, llibertats i garanties que integraven aquest sistema eren necessaris per assegurar la continuïtat del rumb que estava seguint la societat catalana, que a començaments del segle XVIII semblava encaminar-se cap a una forma d'evolució semblant a les que seguien Holanda o Anglaterra, associant un

¹ Eva Serra, "El sistema constitucional català i el dret de les persones al final de 1702-1706", conferència pronunciada a Reus el 15d'octubre de 2013.

² "Las dos últimas cortes que han concluido los deja más repúblicos que el parlamento alusivo a ingleses". Citat per Joaquim Albareda a "Felip V i Catalunya", a Manuscrits, 18 (2000), p. 32.

³ Joaquim Albareda, Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705), Barcelona, Ed. Vicens Vives, 1993, p. 234.

⁴ Per exemple en un follet que apareix com publicat a Vilafranca el 1714 -Lealtad catalana purificada de invidiosas calumnias entre llamas de sufrimientos, en el crisol de la constancia, esmaltada con lo heroico de la resolución de defenderse Cataluña por el rey y por la patria, Villafranca, s.n., 1714- que sostenia que la nació la representaven les corts totes soles, com a reunió dels tres braços o estaments, sense que fos necessari comptar amb un rei:. Sobre aquest fullet Salvador Sanpere i Miquel, Fin de la nación catalana, Batcelona, L'Avenç, 1905, p. 433.

procés gradual de democratització al desenvolupament d'una economia capitalista.

El que ha de restar clar, però, és que el projecte català no s'havia plantejat en termes de separació. Els llaços que s'havien establert amb Castella o amb Andalusia per la via de les relacions i dels intercanvis eren prou forts com per aspirar a conservar-los dins d'una monarquia composta, per l'estil del que seria l'imperi Austro-hongarès. Els catalans eren ben conscients, a més, de què l'èxit que poguessin assolir en les seves demandes de llibertat era una condició per a la democratització del conjunt dels regnes de la monarquia, que és el que explica que sostinguessin durant la guerra que la seva lluita era també "*per la llibertat de tots els espanyols*". La seva derrota, en efecte, va significar que les possibilitats d'evolució política de la Corona de Castella s'ajornessin al menys un segle.

Ho reconeixia en 1932 Manuel Azaña en dir: "*El último estado peninsular procedente de la antigua monarquía católica que sucumbió al peso de la corona despótica y absolutista fue Cataluña; y el defensor de las libertades catalanas pudo decir, con razón, que él era el último defensor de las libertades españolas*"⁵.

La guerra que anomenem de Successió va ser essencialment una pugna entre un sistema polític que apuntava en una línia de progrés i democratització, i un poder monàrquic absolut, fonamentat en la conservació del domini feudal de la terra, que va representar un fre per al desenvolupament de les monarquies de França i d'Espanya al segle XVIII, mentre l'existència d'un govern parlamentari afavoria el creixement d'Anglaterra.

Coneixem prou la història de la repressió borbònica i dels sofriments a què es van veure sotmesos els derrotats des dels primers moments. Castellví ens diu que els anys de 1716 a 1720 "*fueron de los más aciagos que ha pasado en centurias la Cataluña*", amb tota mena d'extorsions i violències, agreujades en 1716 per la fam, com a conseqüència d'una mala collita i de la confiscació dels grans per al proveïment de l'exèrcit, en un temps en què els llops es van multiplicar, davant la indefensió

⁵ Manuel Azaña, *Obras completas*, Madrid, Giner, 1990. II, p. 262 (discurs del 27 de maig de 1932).

dels pagesos, que havien hagut de lliurar totes les seves armes⁶.

El que m'interessa, però, és remarcar que l'actuació repressiva formava part del projecte polític que els vencedors volien aplicar a Catalunya. Un projecte que anava encaminat a convertir els territoris annexionats en províncies governades de forma similar a les de la Corona de Castella, per tal d'imposar-hi les mateixes condicions de subjecció.

El primer pas per aconseguir aquest anivellament va ser la destrucció dels òrgans de govern: Corts i Generalitat. El següent seria buidar de poder els municipis, que tenien un paper molt important en el sistema polític català. Macanaz proposava que es confiessin els ajuntaments a "*regidores castellanos, pues con esto (...) les irán instruyendo en los usos y costumbres de Castilla*". La causa principal de la decadència dels ajuntaments no seria, però, aquesta, sinó una altra, molt més eficaç: la corrupció produïda per la venda dels càrrecs municipals que va introduir el règim borbònic⁷.

Es va salvar solament el dret civil català, per la por que van tenir els vencedors de la confusió que podia crear-se si l'anul·laven. I aquest és un fet important, perquè revela l'existència en aquells moments d'una societat en què les regles que regeixen les relacions privades -no solament matrimonis i herències, sinó també els contractes, en tot el que té a veure amb la propietat i cultiu de la terra- eren tan diferents de les de la Corona de Castella com per fer impossible la seva substitució.

Per assegurar l'assimilació política calia començar domesticant els catalans. La malfiança davant d'aquesta gent rebel i incorregible la manifestava ja Patiño en 1715, tot just acabada la guerra: "*El genio de los naturales es amante de la libertad, aficionadísimo a todo género de armas, promptos en la cólera, rijosos y vengatibos, y que siempre se debe desconfiar de ellos (...). Son apasionados a su patria, con tal exceso que*

⁶ Francesc Castellví, Narraciones históricas, edició de Josep M. Mundet i José M. Alsina, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1997-2002, IV, pp. 570-571. Sobre la repressió vegeu Josep M. Torras i Ribé, Felip V contra Catalunya: testimonis d'una repressió sistemàtica: 1713-1715, Barcelona, Dalmau, 2005; Antoni Muñoz González i Josep Catá, Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736), Madrid, Muñoz/Catà, 2005, etc.

⁷ Josep Mª Torras i Ribé, Els municipis catalans de l'Antic règim, 1453-1808, Barcelona, Curial, 1983. Sobre la corrupció com una característica de l'estat borbònic cal veure, sobre tot, els treballs de Francisco Andújar.

les haze trastornar el uso de la razón y solamente ablan en su lengua nativa”⁸.

Passarien els anys i, malgrat els esforços que es van fer, no s’aconseguiria avançar en aquesta assimilació. Un militar, Pedro de Lucuce, s’exasperava seixanta anys més tard davant l’obstinació dels catalans: *“De donde se sigue que jamás olvidarán los privilegios que (...) perdieron y que tendrán los ánimos dispuestos a recobrarlos con el más leve motivo que se presente; y aun se adelantan a hacer vanidad de los alborotos, teniendo por mérito los delitos cometidos en sus diversas conmociones, pretextando (sic!) los hechos como acciones heroicas dirigidas a conseguir la libertad”⁹.*

En aquesta terra insubmisa en què els conflictes, i en especial els moviments populars, es mantindrien incessantment, s’estava produint, però, un desenvolupament imprevist: el miracle d’un creixement econòmic que distingia netament l’evolució de Catalunya de la de la resta de l’estat. Un creixement que era fruit de factors que els vencedors no van saber identificar, com ho demostra que fossin incapaços de repetir aquest procés en altres territoris de la monarquia.

Les diferències amb la resta de l’estat eren tan evidents que se’n vantaven els representants dels corregiments de Catalunya que en una representació de 1773 es referien al miracle de les plantades de vinyes en terres aparentment estèrils ¹⁰. Se n’admirava també Jovellanos en 1801, en creuar Catalunya en el seu camí cap a una presó de Mallorca: *“¡Cuánto no sorprende ver las cepas trepando desde la falda hasta las cumbres de los cerros más pendientes y que al parecer no admiten planta humana!”¹¹.*

Pierre Vilar ens ha mostrat com s’ha produït aquesta expansió agrària, basada en “la força de treball dels homes,

⁸ L’opinió de Patiño a Sanpere i Miquel, Fin de la nación catalana, p. 671.

⁹ Pedro de Lucuce, Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona, edició de Lluís Roura, Barcelona Institut Universitari d’Història Jaume Vicens Vives, 2002, p. 149.

¹⁰ “En terreno que antes solo ofrecían a la vista un continuado peñasco, habiendo sido preciso romperlo para hallar a un palmo, y más profundidad, la tierra hasta entonces desconocida”, Lluís Roura, “La diputació de Catalunya de 1773”, a Pedralbes, 23 (2003), pp. 237-262.

¹¹ Pel que fa a Jovellanos, l’elogi de la laboriositat dels catalans que fa en el seu diari va acompanyat del seu disgust en veure que les mosses de les fondes parlen en català.

ajudada, a penes, per un petit estalvi": una agricultura de petites explotacions, cultivades en la majoria dels casos en règim d'emfiteusi, que feien un ús eficient del treball familiar. La seva eficàcia, a més, venia potenciada per "la intensitat dels intercanvis", que feia possible especialitzar-se en allò que podia produir-se millor a cada banda.

Per explicar com s'ha arribat a aquest grau de desenvolupament caldria analitzar l'evolució que la societat catalana havia seguit durant els segles anteriors, fins a l'expansió de la segona meitat del segle XVII, que havia acabat d'articular l'economia del país entorn d'aquella Barcelona del 1700 que ens ha descobert Garcia Espuche: una ciutat rica i pròspera, sense gaire desigualtats socials, oberta al món, plena d'estrangers i passavolants, amb un govern municipal en què participaven gremis i oficis, reflex a escala local d'un sistema polític que es regia per constitucions votades en Corts¹².

No ho entenien, ni ho podien entendre, els "il·lustrats" castellans que, en adonar-se de la realitat d'aquest creixement, en contrast amb l'estancament de la Corona de Castella, no hi van trobar altra explicació que la d'atribuir-lo a la "laboriositat" dels catalans. El més entusiasta propagador d'aquest mite seria l'aragonès Francisco Mariano Nifo, que arribava a la conclusió que "*si en España fueran todos catalanes para la acción, serían todos agentes provechosos de la riqueza y aumentos del estado*"¹³.

Elogis molt semblants es poden trobar al Viaje de España d'Antonio Ponz, a les Cartas Marruecas de Cadalso i al Informe en el expediente de la ley agraria de Jovellanos, on es pot trobar una afirmació de tanta rotunditat com la que el porta a referir-se al "*ejemplo de Cataluña, cuya agricultura e industria han ido siempre a más, mientras en Castilla, siempre a menos*"¹⁴.

Que les coses eren més complexes del que pretenia la faula de la "laboriositat" ho van començar a entendre quan el creixement agrari va donar pas a l'aparició d'una indústria moderna, de fàbrica, que comportava una mena de canvis que els

¹² Albert Garcia Espuche, La ciutat del Born, Barcelona, Ajuntament, 2009; Barcelona, 1700, Barcelona, Empúries, 2010, etc.

¹³ Francisco Mariano Nifo, Estafeta de Londres y extracto del correo general de Europa, Madrid, Miguel Escribano, 1779, I, pp. 85-86; arguments semblants a Correo general de España, Madrid, 1770, II, p. 44.

¹⁴ Melchor Gaspar de Jovellanos, Informe de la Sociedad económica de esta corte al Real y supremo Consejo de Castilla en el expediente de Ley agraria, Madrid, Sancha, 1795, p. 85.

semblaven amenaçadors per a l'ordre social que volien preservar. Un informe de l'Audiència de Catalunya de 1785 prevenia Madrid dels riscos que comportava l'enriquiment dels burgesos, davant la dificultat de *"contener el orgullo que da a las gentes comunes el dinero"*, i per altra, i molt especialment, del perill que podia representar la massa dels seus treballadors: *"tantos millares de hombres, cerrados dentro de las murallas, casi todos de bajísima extracción y a quienes sería difícil contener en un momento desgraciado"*¹⁵.

Campomanes hauria volgut frenar l'expansió de les fàbriques catalanes portant els telers al camp. Cabarrús, que condemnava també la nova indústria, es mostrava en canvi esperançat en què estava condemnada al fracàs: *"todo anuncia la ruina de la industria catalana, reunida por la mayor parte en Barcelona"*, ja que aquesta acumulació de treballadors havia provocat un augment dels salaris *"que precisamente ha de inhabilitar sus producciones"*. No entenia que el treball realitzat amb màquines, i amb una bona organització interna de la fàbrica, podia comportar, en funció d'una major productivitat, uns preus finals més favorables, amb els quals no podrien competir els productes elaborats en un entorn rural, malgrat que ho haguessin estat amb salaris més baixos¹⁶.

Mentre la societat catalana emprènia el camí de la industrialització, que l'aniria diferenciant cada vegada més de la castellana, la burgesia s'organitzava en la Junta de Comerç per tal d'assumir una representació col·lectiva que li permetés negociar amb el govern. Començaven, a més, a mirar més lluny i a planejar el futur. Recuperar el que s'havia perdut el 1714 estava més enllà de les seves possibilitats, encara que enyoressin els vells temps, com ho feia Capmany, quan elogiava aquell sistema de lleis en què *"había estamentos y todos tenían su parte en el gobierno público, de cuyo concierto resultaba la unidad"*.

El nou projecte de futur que començaven a bastir, allò que Ernest Lluch va anomenar "un projecte il·lustrat per a

¹⁵ La representació de l'Audiència a F. Torrella Niubó, El moderno resurgir textil de Barcelona, siglos XVIII y XIX, Barcelona, Càmera oficial de la indústria, 1961, pp. 133-146.

¹⁶ Pedro Rodríguez Campomanes, Discurso sobre el fomento de la industria popular, Madrid, Sancha, 1774, pp. Lxix-lxxiii; Conde de Cabarrús, Cartas sobre los obstáculos que la naturaleza, la opinión y las leyes oponen a la felicidad pública, Madrid, Imprenta de Collado, 1813, p. 159.

Catalunya", tenia poc a veure amb les idees dels "il·lustrats" castellans, que pretenien simplement millorar un sistema que assegurés la supervivència de l'absolutisme al poder i del feudalisme als camps, que és el que explica que un text com l'Informe de Jovellanos, que anava més enllà, fos condemnat per la Inquisició i restés sense influència pràctica.

El programa de la Junta de Comerç, elaborat per homes com Antoni de Capmany o Jaume Caresmar¹⁷, aspirava a restablir al menys una part del projecte de 1714, però aquesta vegada en un marc polític diferent, que seria el d'una nació espanyola comú on fos possible de recuperar determinats graus de llibertat, en una marc constitucional compartit, a canvi d'acceptar, per tal de facilitar el procés, una sèrie de renúncies, començant per la de la pròpia llengua.

Aquest és el programa que Capmany defensaria a les Corts de Cadis, i que estarà en la base dels projectes polítics de la burgesia catalana en la primera meitat del segle XIX. El triomf definitiu del constitucionalisme espanyol, a partir de 1837, decebria, però, les seves esperances. Allò que els liberals espanyols els oferien seguia essent un programa d'absorció, en unes condicions que no responien a les seves necessitats. Ho podem veure en personatges com el general Evaristo San Miguel, heroi del liberalisme, quan es queixava de les dificultats que s'havien produït amb Catalunya "*desde su incorporación a la Corona de Castilla*", o en la reacció d'un Mesonero Romanos, que s'entusiasmava davant de la visió del treball col·lectiu a Catalunya, però renegava del "*maldito idioma*" i del "*provincianismo*"¹⁸.

La realitat era que resultava difícil unificar dues societats que durant segles s'havien desenvolupat de manera diferent, i que, en ple procés de creixement industrial, seguien funcionant a velocitats distintes. Tenim una mostra clara d'això en la por que els polítics liberals espanyols del segle XIX tenien a la industrialització, tement que els canvis socials que comportava s'estenguessin des de Catalunya al conjunt d'Espanya.

Entre els primers arguments dels partidaris del

¹⁷ Ernest Lluç va anar desenvolupant aquestes idees des de El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840), Barcelona, Edicions 62, 1973, passant per La Catalunya vençuda del segle XVIII, Barcelona, Edicions 62, 1996; Las Españas vencidas del siglo XVIII, Barcelona, Crítica, 1999 i en tot un seguit d'articles i estudis independents.

¹⁸ Ramon Arnabat, "Territoris i sensibilitats nacionals. Catalunya-Espanya durant el trienni constitucional", a Ramon Arnabat i Antoni Gavaldà, eds., Congrés Internacional Pere Anguera, Catarroja, Afers, 2012.

lliurecanvisme hi trobem la conveniència d'impedir el desenvolupament industrial, perquè "ese germen revolucionario que se abruga en los talleres llegará algún día a ser de fatales consecuencias para los pueblos manufactureros". Els esdeveniments revolucionaris europeus de 1848 durien un autor castellà a felicitar-se pel fet que a Espanya "la industria fabril no progresa", i a proposar que seguissin així: "¿por qué no nos preservaremos solos nosotros del torrente de anarquía y desorden que inunda hoy a las naciones de Europa?"¹⁹. La pau social valia el preu de l'endarreriment econòmic.

Pel desembre de 1850 Martínez de la Rosa tranquil·litzava a Donoso Cortés, terroritzat pel que creia imminent triomf del comunisme, assegurant-li que aquestes idees no podien entrar a Espanya, perquè era "una nación eminentemente agricultora", on "la industria está poco desarrollada; sólo hay algunos centros de producción industrial, como Barcelona y otros; pero en lo general la población es rústica, (...), carece de estos grandes centros de producción y de consumo, y no siente estas necesidades ficticias, que asaltan a los habitantes de las grandes ciudades". Gràcies a aquest fet, concloïa, "las malas doctrinas que sublevan las clases inferiores, no están difundidas, por fortuna, como en otras naciones"²⁰.

La diferència existent entre la societat agrària castellana i la industrial catalana es traduïa en la seva comunicació. No existia en aquests anys una patronal que promogués els interessos conjunts dels empresaris espanyols, perquè no tenien interessos conjunts. Les entitats patronals de la indústria eren fonamentalment catalanes i als seus dirigents els resultava difícil de trobar a Madrid interlocutors amb els quals negociar els seus problemes. En justa correspondència, no hi havia a la resta d'Espanya sindicats obrers moderns com els que es van organitzar a la indústria tèxtil catalana des dels anys quarantes del segle XIX.

Les diferències es reflectien en aspectes molt diversos. A Catalunya, per exemple, no hi havia les acumulacions personals de riquesa que a altres bandes, com ho demostra el modest paper

¹⁹ Europa y España, Madrid, Imprenta a cargo de J. Marquesi, 1848. L'anònim autor, que és qualifica ell mateix d'"economista", inicia el fullet amb una cita de Macaulay, que serveix de mostra del seu nivell cultural.

²⁰ Diario de sesiones del Congreso de los diputados, legislatura de 1850-1851, pp. 493-499 (el discurs de Donoso) i pp. 499-502 (la resposta de Martínez de la Rosa; les paraules citades a pp. 501-502).

de les fortunes catalanes en les llistes dels majors contribuents de l'estat, però el nivell de vida de la població modesta era superior. Joan Cortada escrivia cap al 1860: *"El catalán viste bien (...), no guisa su comida en una sartén, ni duerme sobre un montón de paja: come todos los días su puchero, más o menos suculento, pero cubre su mesa con blanquísima servilleta, cada persona come en su plato, y con su cubierto, y toda la familia duerme en cama con su sábana, y su frazada en el invierno. Si no nos hubiéramos propuesto evitar toda comparación, podríamos decir lindezas acerca de lo que hemos visto en nuestros viajes"*²¹.

Hi ha, a més, un aspecte crucial de la qüestió que no s'acostuma a tenir en compte, i que dificultava l'assimilació en els termes en què es proposava, i és que les capes populars de la nostra societat conservaven un sentiment viu d'identitat i una certa memòria de la seva història. Ho mostra, per exemple, el cas dels milicians nacionals barcelonins de 1841, un cos civil integrat sobretot per menestrals, que en defensar-se per haver intervingut en l'intent d'enderrocar la Ciutadella de Barcelona, al·legaven que ho havien fet per tornar als ciutadans els terrenys que els havien estat arrabassats "per la força i el caprici d'un tirà", referint-se a Felip V, i acabaven, com a darrera i definitiva justificació, proclamant que ho havien fet "perquè som lliures, perquè som catalans"²². Deixeu-me recordar que el 1841 no hi havia ningú que fes propaganda catalanista -de fet, el mot mateix de catalanisme estava encara per inventar- i que els fets de 1714, que dataven de 125 anys enrere, no s'ensenyaven pas a l'escola.

Les diferències de què parlo afectaven tant els de dalt com els de baix. Ho reconeixia el 1864 un governador civil de Barcelona, que parlava de l'esperit d'independència dels catalans, *"que se revela en todos: en las clases pobres por las insurrecciones y motines, y en las medias y elevadas por cierto alejamiento de la corte y tendencia a vivir de sus propios recursos. Una prueba de ello es el carácter de que vienen siempre revestidos los diputados a cortes, sea cuál fuere su partido político. Se les ve ser ministeriales u oposición, pero*

²¹ Joan Cortada, Cataluña y los catalanes, San Gervasi, Blanxart, 1860/2, p. 19.

²² Manifiesto de la milicia nacional armada de Barcelona, Barcelona, El Constitucional, 1841, pp. 11-12. Entre els nombrosos signants d'aquest document hi trobem els noms de Joaquim del Castillo, Ribot i Fontseré o Manuel Saurí.

sin sumisión, conservando su independencia"²³.

La referència a les insurreccions de "les classes pobres" tenia a veure, sobre tot, amb l'activitat del moviment obrer, que el 1855 havia protagonitzat la primera vaga general de la història d'Espanya, amb la persistència a casa nostra de moviments republicans i amb corrents de socialisme utòpic com els cabetians.

Pel que fa als diputats, per altra banda, era veritat que encaixaven malament en una política que no era la que corresponia al seu model de societat. De 1833 a 1868, en trenta cinc anys que han vist passar pel govern centenars de ministres -només a Hisenda hi ha hagut setanta dos canvis- no trobem més que set ministres catalans, la major part dels quals han durat molt pocs mesos i no han tingut ocasió de fer res que calgui recordar.

Tampoc és que ho tinguessin fàcil. La incomprensió respecte de les seves formes de vida es reforçava pel problema de la llengua, o millor dit de "l'accent". En una pràctica parlamentària concebuda essencialment com un exercici retòric, els homes que parlaven el castellà amb un accent local ho tenien malament. O al menys els que ho feien amb un accent català, perquè no sembla que l'accent andalús o gallec fossin obstacles per a una carrera parlamentària. Fins i tot al general Prim, que s'expressava sobre tot amb el sabre, una admiradora li va retreure "*ese terrible deje catalán*".

Cortada, que no solament usava el castellà en les seves obres històriques i en el seu ensenyament, sinó que ho feia habitualment en la conversa privada, demanava: "*Perdóneseles que tal cual vez en verso y prosa escriban la lengua de sus padres, la que les enseñó en la cuna el cariño de la madre, la que usan para alabar a Dios y para postrarse a los pies del sacerdote*". Demanava perdó, com es veu, per petits pecats ocasionals, perquè tenia ben clar que calia renunciar a la llengua pròpia: "*Cuando un estado es el conjunto de varios estados -escrivia-, no basta haberlos unido para formar de todos ellos un pueblo, sino que es preciso asimilarlos, darles las mismas leyes, las mismas costumbres, la misma lengua e ir modificando el carácter de las*

²³ Antonio Guerola, "Memoria de mi administración en la provincia de Barcelona", 1864, còpia mecanografiada guardada a l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, p. 70.

fracciones, a fin de formar un carácter uniforme para el todo"²⁴.

El tema de la llengua és massa important com per no mencionar-lo, ni que sigui de passada. El 1751 Turgot deia que un estat és un conjunt d'homes reunits sota d'un mateix govern, i una nació, una reunió d'homes que comparteixen una llengua. En el nostre cas van ser les capes populars les que van salvar la llengua, contra el menyspreu de les benestants, fins que cap als anys seixantes del segle XIX uns joves escriptors d'idees avançades van descobrir que hi havia un públic popular que anava al teatre on es representaven les obres de Pitarra i que llegia La Campana de Gràcia o, més endavant, el setmanari anarquista La Tramontana, i que es podien entendre millor amb aquest públic, en els terrenys de la literatura com en els de la política, si li parlaven en la seva llengua.

La recuperació de la cultura catalana va acabar tenint d'aquesta manera una transcendència que no sospitaven els que l'havien iniciada. Un menorquí, Josep Miquel Guàrdia, ho deia en 1889: *"No és pròpiament d'una restauració de lo que's tracta (...). És, més tost, un retorn a la plenitud de la vida activa: la evolució natural que recomença de bell nou... Ben mirat, el novell moviment literari a Catalunya és un moviment polítich y social"*²⁵.

Políticament, la Catalunya burgesa de finals del segle XIX tenia dos problemes greus. La persistència d'una crisi social que faria de Barcelona "la ciutat de les bombes", i les dificultats d'encaix en l'estat espanyol. En aquest segon terreny, la consciència d'haver fracassat en tots els seus intents de negociació, malgrat les concessions que havien fet, explica la reacció d'un Valentí Almirall que el 1886, en el discurs inaugural de les activitats del Centre català, proclamava: *"Lo camí de las súplicas y peticions no'ns du a cap resultat (...). Hem, donchs, d'empendre un altre camí, si volem salvar lo que encara'ns queda (...); fer-nos forts dintre de casa nostra. La rassa que nos domina, res nos otorgarà mentres nos cregui dèbils. Lo dia que'ns vegi forts y decidits, entrarà en tractes. (...) La idea nova del regionalisme nos dóna camins*

²⁴ Cortada, Cataluña y los catalanes, p. 62. La notícia que "Cortada escribió siempre, o cuasi siempre, en castellano, y aun creo que lo solía emplear en su conversación" prové de la biografia que Joan Sardà va posar al front de l'edició dels seus Artículos escojidos, Barcelona, Cortezo, 1890, p. XVIII.

²⁵ Cito per la traducció que es troba a M. Obrador y Bennassar, La nostra arqueologia literària, Palma de Mallorca, Colomar, 1905, pp. 59-66.

nous. Agrupem-nos tots al voltant de la bandera catalana; propaguem per tots los medis lo particularisme, que ha de ser la nostra forsa; posem-nos d'acort en lo essencial, (...) y al punt meteix que logrem que'ns respectin, la victòria estarà assegurada"²⁶.

Era el naixement del catalanisme com a moviment polític. Per bé que estava clar que el formaven una diversitat de corrents: que no hi havia una sola classe de "catalanisme", com no hi havia una sola manera de pensar el futur de la societat catalana. El debat sobre si el catalanisme és d'origen burgés o popular, progressista o reaccionari, oblida que hi havia tants "catalanismes" com concepcions de la mena de societat que es volia construir.

Hi havia des d'un catalanisme reaccionari, com el del bisbe Torras i Bages o de mossèn Collell, que cercaven la recuperació de la tradició autòctona com un antídoto contra les corrupcions del món modern, fins, en l'extrem oposat, un catalanisme federal i anarquista, associat al moviment obrer, que seguia una tradició amb antecedents tan llunyans com Abdó Terrades i els seus deixebles, en els orígens del republicanisme federal.

El paper dominant li corresponia, però, al catalanisme de dretes de la gran burgesia, sincer en els sentiments, però limitat per la necessitat del compromís. Frederic Soler, en pronunciar el discurs amb què presentava el programa polític del "Centre català", el 28 d'abril del 1890, deixava clar l'abast de les seves aspiracions polítiques: *"Volem ser una de tantas estrellas de la bandera de Espanya, si las otras regions volen ser estrellas com nosaltres, o bé una sola estrella al mitj de la bandera roja y gualda que, amb los resplandors de Pavia y Lepant y'l Bruch y Girona, esborri'ls incendis de la guerra dels Segadors y las ruinas d'hont caigué ferit nostre últim concejler"*. Per si algú no ho havia entès prou, en la mateixa sessió Manuel de Lasarte aclaria que entre els enemics als quals havien de combatre es comptaven: *"los separatistas, los que dihen que Catalunya ha de formar una nació independent y, ab aquesta exageració, fan la guerra al nostre catalanisme, que vol que Catalunya tinga personalitat y autonomia dins d'Espanya"*²⁷.

²⁶ Valentí Almirall, Lo 'Cobden Club', Barcelona, Víctor Berdós, 1886, pp. 39-40.

²⁷ Solemne sessió que per a presentar lo programa polítich del Centre català tingué lloch lo dia 28 d'abril de 1890, Barcelona, Víctor Berdós, 1890, cites de les pp. 16 i 24.

Per més que es mantinguessin al marge de la política espanyola, en la qual no tenien lloc ni participació, el seu projecte només era realitzable, en la perspectiva del seu temps, dins d'Espanya. Hi havia per això dues raons: la primera, que havien construït una estructura industrial lligada al mercat espanyol i que no podia prescindir-ne; la segona, que era impensable que l'obtenció d'alguna cosa més que uns limitats nivells de descentralització es pogués aconseguir per la negociació, sense recórrer a alguna forma de lluita oberta, de caràcter revolucionari, que podia posar en perill l'estabilitat de l'ordre social.

Una cosa era cantar les glòries catalanes als discursos per tal d'encendre l'entusiasme de les capes populars i mantenir-les exaltades de patriotisme i allunyades de reivindicacions socials, i altra molt diferent arriscar-se en els terrenys de la revolta. Pere Aldavert criticava el 1904 aquest catalanisme de mítings amb crits entusiastes i "*l'etern cant dels Segadors*", que no conduïa enlloc: "*mentre un poble es desfogui amb crits, no és fàcil que faci trontollar regnes ni imperis*"²⁸.

Aquesta via moderada feia possible mantenir, al mateix temps, una política subterrània de negociacions i de pactes, tal com corresponia a aquest projecte autonomista, que reclamava una quota més gran de participació, necessària per tal d'encaminar adequadament el futur de l'economia catalana, perquè estava clar que els seus problemes no es podien resoldre ja negociant aranzels, com havien fet al llarg del segle XIX.

La culminació d'aquest patriotisme equívoc la trobem, el 1892, en la proclamació a Manresa de les bases per a una "Constitució regional catalana", en una reunió que tenia com a secretari el jove Enric Prat de la Riba²⁹. Un desafiament, però, força limitat, netament "regionalista", obra dels que Àngel Guimerà condemnava com "la gent de l'ordre", que no volien posar en perill una estabilitat social que els garantien la guàrdia civil i l'exèrcit espanyols.

Aquesta audàcia regionalista, per limitada que fos, va excitar el furor d'un espanyolisme integrista que havia cobrat

²⁸ Pere Aldavert, Nos amb nos, Articles d'ara, Barcelona, Impremta de Josep Ortega, 1904, pp. 9-12.

²⁹ Deliberacions de la Primera Assamblea General de delegats de la Unió Catalanista tinguda a Manresa en lo mes de Mars de 1892. Tema de discussió: Bases pera la constitució regional catalana, Barcelona, La Renaixensa, 1893.

nova força i havia augmentat la seva intolerància després del desastre colonial de 1898. En 1900 un llibre d'un enginyer agrònom i sociòleg espanyol sostenia que "establecer el regionalismo en España, sería convertir a esta nación en una región de kabilas" i conclouïa, "*¡Cuando se dictará la ley! Pena de muerte al regionalista; garrote vil al traidor autonomista*"³⁰. Aquesta no és més que una mostra d'una amplíssima literatura de la mateixa naturalesa, que revela el fracàs dels intents del catalanisme regionalista burgès per encaixar en el marc polític de l'estat.

Deixeu-me recapitular l'argument que estic sostenint, no sigui que el fil conductor es perdi entre les anècdotes. Des de la segona meitat del segle XVIII, aviat farà dos-cents cinquanta anys, les nostres classes dirigents es van apuntar al projecte de construir solidàriament una nació espanyola. L'esforç no va funcionar, perquè va topar amb la voluntat intolerant de reduir-ho a la simple i directa absorció d'una societat que havia crescut de manera diferent i que tenia una cultura distinta. I en dir "cultura" no em refereixo solament als vessants acadèmic i literari, ni tan sols a la llengua, sinó a formes de vida, producte conjunt d'un dret civil i d'una evolució històrica propis, que es traduïen finalment en diferències en les institucions privades, en les relacions familiars, en els costums, en els hàbits de la festa i de l'oci...

És a partir de la consciència del fracàs del regionalisme que va semblar obligat aprofundir seriosament la perspectiva plantejada el 1892 a Manresa: la de compartir un marc estatal comú, però amb marges d'autonomia que ens permetessin de viure d'acord amb les nostres necessitats i aspiracions. La segona república ve fer per primera vegada possible l'intent; però la guerra civil iniciada el 1936 va demostrar que eren molt importants, si no majoritaris, els sectors de la societat espanyola que no ho acceptaven. Va permetre veure també, que, com en altres ocasions, la nostra gran burgesia, posada en el dilema entre el país i l'ordre social que li era més convenient,

³⁰ Fernando López Tuero, Unitarismo de la patria española, Madrid, Fernando Fe, 1900. López Tuero, nascut a Puerto Rico, és autor també d'un Tratado de sociología agrícola. Sobre aquest integrisme vegi's Antonio Moliner Prada: "El catalanismo político y la regeneración de España", a Trienio, 40 (noviembre 2002), pp. 105-155 i Josep Fontana, "Entorn del naixement de l'integrisme espanyolista", a Miscel·lània Ernest Lluch i Martin, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, 2006, I, pp. 619-626.

optava pel seus interessos de classe.

Es va frustrar així aquell intent de crear una comunitat com la que Bosch Gimpera definia en aquell esplèndid discurs sobre Espanya pronunciat a la Universitat de València en 1937, on expressava el somni d'una nova convivència: "*La verdadera España -deia- se halla todavía en formación*". Una formació de la qual naixeria una entitat en què cap poble dominaria sobre els altres, i on no hi hauria imposició de cultura, sinó que la seva seria "*una resultante de una floración natural, de una cooperación espontánea y de una unión cordial y libre*"³¹.

Aquest projecte, associat com tantes altres vegades a la causa de les llibertats comuns de tots els espanyols, el van liquidar els quaranta anys de sang i repressió del franquisme. Un règim que, malgrat l'esforç amb que ho va intentar, no va aconseguir d'avençar en el camí de l'assimilació. Ben al contrari, si alguna cosa va caracteritzar la lluita antifranquista a Catalunya va ser la seva capacitat d'associar les reivindicacions socials i nacionals, en un projecte que van compartir en la seva majoria els treballadors castellanoparlants que havien vingut en aquests anys de totes les terres de l'estat. Uns immigrants que figuraven també entre el milió de manifestants que es van llençar al carrer l'onze de setembre de 1977 per reclamar "Llibertat, amnistia, i estatut d'autonomia".

Va semblar, en acabar el franquisme, que es podia recomençar un projecte nou de convivència sobre les bases de la constitució espanyola de 1978 i de l'estatut de 1979, però es va caure en l'error d'ignorar que els textos legals no estan garantits, si no es té capacitat d'intervenir en el control de la seva interpretació. Posats en mans d'unes institucions judicials integrades per hereus del sistema franquista, es va poder veure com els textos, no solament de l'Estatut, sinó també de la Constitució, eren gradualment retallats, en interpretar-los en un sentit contrari a les promeses fundacionals de la transició. La manifestació de 10 de juliol de 2010 en protesta contra una sentència del Tribunal Constitucional posava de relleu tant la tardana consciència del problema, com la impotència davant d'un nou procés de recentralització que ha seguit avançant imparablement. Bastaria afegir-hi el malestar social engendrat per una política econòmica desastrosa, com ha estat la dels darrers anys, per veure com la suma dels greuges

³¹ Pere Bosch Gimpera, *España*, Anales de la Universidad de Valencia, 1937, pp. 45-46.

provocava els actes de protesta de l'onze de setembre de 2012, que expressaven una àmplia voluntat de demanar un canvi total de rumb. Una vegada més conflüen les reivindicacions que fan referència als drets socials i als nacionals.

Els esdeveniments posteriors segueixen demostrant, dia a dia, que el pacte de 1978-1979, desvirtuat una i altra vegada, ha caducat. Fets com la reforma educativa de Wert no em semblen preocupants pels efectes que puguin tenir -he viscut les restriccions del franquisme, com a estudiant primer i com a professor després, i sé prou que aquesta mena de mesures són vulnerables- sinó per tal com revela que no hem avançat gens, que encara s'opta per la nostra assimilació forçada, per la nostra reducció a províncies de la Corona de Castella, sense haver après res de les lliçons de tres-cents anys d'intents fracassats.

Hi ha un aspecte concret que voldria destacar al final d'aquest breu resum d'una llarga trajectòria, i és que tot el que he volgut explicar, la continuïtat d'aquests tres-cents anys d'història, no es pot entendre si s'oblida que, per sota dels esdeveniments, i donant sentit a la seva trajectòria, circula un corrent poderós i profund de consciència col·lectiva que ens ha permès preservar la identitat i la llengua contra tots els intents de negar-les. Un corrent que de vegades pot semblar ocult, però que surt a la llum cada cop que cal enfrontar-se a un entrebanc.

He citat abans l'exemple dels milicians de 1841 i de la seva afirmació de catalanitat, fruit d'una mena de saber popular que s'ha transmès d'una generació a l'altra. Jo mateix no dec pas els primers elements de la meva consciència a l'escola, que era en els meus temps, als anys quaranta del segle passat, la del franquisme, on els cants i els crits oficials del règim eren una pràctica quotidiana, sinó que l'he rebuda de la meva pròpia família i de l'entorn ciutadà en què vivia, que han estat els transmissors d'aquesta herència de sentiments i de cultura.

És aquesta mena de consciència, que ha sobreviscut durant tres-cents anys, i que podria perdurar altres tres-cents, si calia, el que ajuda a explicar aquell tret tan característic de la nostra història que és la freqüència de les manifestacions espontànies d'afirmació de la nostra personalitat col·lectiva que tantes vegades han servit de resposta als atacs i a les tergiversacions. Una actitud a la què ens convoquen, avui

encara, els versos de Martí i Pol:

“Posem-nos
dempeus altra vegada i que se senti
la veu de tots solemnement i clara.
Cridem qui som i que tothom ho escolti”³².

Josep Fontana
Desembre de 2013.

³² Miquel Martí i Pol, “Ara mateix”, a Per preservar la veu, Barcelona, Edicions del Mall, 1985, p. 33.